

PROEFSCHRIFTSAMENVATTINGEN

Met veel plezier presenteren we hier de drie eerste bijdragen in het kader van onze nieuwe rubriek 'proefschriftsamenvattingen'. Op deze manier willen we ons lezerspubliek op de hoogte houden van Nederlandse en Vlaamse proefschriften die buiten het vakgebied Genderstudies verschijnen, maar wel een waardevolle bijdrage vormen aan de kennis over vrouwen- en/of mannen en verschillen dan wel overeenkomsten tussen de seksen. Graag worden we geïnteresseerd op nieuwe proefschriften en auteurs die in deze rubriek zouden passen (via redactie@tijdschriftgenderstudies.eu). Natuurlijk blijven we ook recensies van proefschriften publiceren.

► Over zwijgen gesproken

Een medisch-antropologische studie onder vluchtelingenvrouwen in Nederland, afkomstig uit Afghanistan, Bosnië-Herzegovina en Zuid-Soedan, naar het omgaan met ervaringen van aan oorlog gerelateerd seksueel geweld

Marian Tankink

Utrecht: Pharos. € 28,50. Te bestellen via www.pharos.nl of bestel@pharos.nl.

In deze antropologische studie stel ik de vraag hoe vluchtelingenvrouwen in Nederland, afkomstig uit Afghanistan, Bosnië-Herzegovina en Zuid-Soedan, seksueel geweld in de context van conflictsituaties in hun land van herkomst ervaren, hoe ze hiermee omgaan en wat maakt dat ze zwijgen als strategie kiezen.

Ik laat zien dat de ervaringen van de vrouwen zijn ingebed in complexe en dynamische interacties die zich afspelen in en tussen de verschillende contexten in hun leven, waaronder hun familie, hun sociale groep, hun land van herkomst en de Nederlandse samenleving. Bij deze interacties spelen de opvattingen en verhalen die sociale groepen over zichzelf hebben een belangrijke rol. In dit proefschrift heb ik dit ontrafeld en inzichtelijk gemaakt.

Als raamwerk voor analyse en presentatie heb ik het ecologische model van Bronfenbrenner gebruikt. Dit bestaat uit geneste systemen op verschillende niveaus. Het macroniveau omvat die systemen in een samenleving die invloed hebben op alle andere niveaus zonder dat iemand daarop direct zelf veel invloed kan uitoefenen, zoals de culturele opvattingen over gender en seksualiteit. Het exoniveau betreft het directe contact van de vrouwen met de Nederlandse samenleving en hun eigen vluchtelingengroep. Het microniveau zijn de systemen waarmee de vrouwen direct en intensief persoonlijk contact hebben en de intrapsychische en fysieke aspecten. Het mesoniveau bestaat uit de interacties tussen deze verschillende niveaus. Met dit model kon ik de dynamische relaties tussen het actieve individu en de complexe, geïnte-

greerde en veranderende ecologische omgeving zichtbaar maken. Daarin zijn vrouwen niet enkel slachtoffers, maar ook actieve producenten van hun eigen ontwikkeling.

Het onderzoek is gebaseerd op 136 diepte-interviews met zestien Bosnische, 22 Afghaanse en zestien Zuid-Soedanese vrouwen, negentien focusgroepsdiscussies met groepen mannen en vrouwen uit deze landen en vijf bijeenkomsten van de verschillende vluchtelingengroepen in Nederland. In totaal achttien vrouwen vertelden dat ze seksueel geweld hadden ervaren en bij een aantal andere vrouwen had ik sterke aanwijzingen dat ze seksueel geweld hadden meegemaakt. Verder heb ik ter bevestiging in Bosnië-Herzegovina en Afghanistan nog vrouwen geïnterviewd en focusgroepsdiscussies gehouden.

Uit mijn analyse van de gesprekken blijkt dat seksueel geweld een continuüm is en weer andere vormen van geweld oproept. Het vraagt altijd om een reactie van iedereen die er bij betrokken raakt. Seksueel geweld is niet alleen dramatisch voor elke individuele vrouw, maar dreigt ook hun families en de wijdere omgeving te destabiliseren. Dat komt omdat seksualiteit en gender organiserende principes zijn in een samenleving. Seksueel geweld schendt de genderrepresentatie van de vrouwen en de symbolische representatie van hun lichamen. Juist de symbolische en culturele waarden maken dat de invloed van seksueel geweld verder gaat dan het vernietigen van de menselijke waardigheid en het zelfgevoel van de vrouwen 'alleen'. In potentie vernietigt het de sociale samenhang en onderlinge verbondenheid tussen mensen.

Bij het zoeken naar stabiliteit stond voor de geïnterviewde vrouwen de verbondenheid met dierbaren en belangrijke anderen centraal. Daarin werden ze veelal geleid door hun veronderstellingen over de specifieke reacties van anderen, zoals ze die kennen uit de dominante groepsverhalen en de culturele scripts

over gender en seksualiteit. Voortdurend begaven de vrouwen zich in een dialectisch proces, waarbij ze zichzelf probeerden te begrijpen vanuit het standpunt van de anderen. Ze maakten risicoanalyses en besloten op grond daarvan het seksuele geweld geheim te houden om zo te voorkomen dat het gebeurde nog meer geweld, pijn en traumatisering veroorzaakte en hun verbondenheid met de dierbare anderen ruïneerde.

Mijn conclusie is dat zwijgen daarom niet mag worden gereduceerd tot een psychologisch verdedigingsmechanisme, maar ook moet worden begrepen als een respons op de onzekerheid en de onvoorspelbaarheid van de sociale actie van anderen. Mijn studie biedt aanknopingspunten voor verbetering van het welzijn van vluchtelingenvrouwen in Nederland. Hulpverleners moeten oog krijgen voor de persoonlijke relaties van de vrouwen en voor de opvattingen over het vrouw-zijn in de landen van herkomst. Het is belangrijk te begrijpen dat vrouwen actieve *agents* zijn die *kiezen* om te zwijgen om op die manier destructieve gevolgen voor de sociale verbondenheid van zichzelf en hun naasten te voorkomen.

► De sociale vormgeving van depressie

Tussen jobstijding en erenpenning
Jette Westerbeek

Delft: Eburon, 2010. Proefschrift Universiteit Utrecht (233 blz.; € 29,90).

Depressie is in de wetenschap tot nu toe vooral onderzocht als een individueel psychologisch kenmerk of als de reactie op een belastende gebeurtenis of levensgeschiedenis van iemand met een zekere aanleg voor depressie. Ik heb geprobeerd meer inzicht te krijgen in de nog weinig onderzochte sociaal-

historische dimensie van intersubjectieve betekenisgeving. Kernconcept in mijn onderzoek is *sociale vormgeving*. Daarmee verschuift de aandacht van het lichaam of de geest van het individu naar de interpersoonlijke communicatie, processen van betekenisgeving en de historische en sociale context waarbinnen deze plaatsvinden.

Depressie lijkt namelijk geen uitsluitend organische oorsprong te hebben en kan, ook bij gebruik van gevalideerde vragenlijsten, niet worden vastgesteld buiten datgene wat mensen (m/v) daar zelf over vertellen. Dit betekent dat depressie onvermijdelijk onderhevig is aan vormgevende sociale krachten waaronder verwachtingen over gendergeëigend gedrag. Het symbolisch interactionisme en vooral de ideeën van Erving Goffman en Thomas Scheff over zelfpresentatieprocessen vormen de theoretische achtergrond van mijn onderzoek.

De overkoepelende vraagstelling van mijn onderzoek luidt: *op welke manier wordt het lijden aan een problematische somberheid vormgegeven in de sociale interactie? Welke genderpatronen zijn hierin eventueel aan te wijzen en welke veranderingen spelen zich hierin af?*

Om deze vraag te kunnen beantwoorden heb ik twee verschillende tekstuele bronnen bestudeerd: a) tien gepubliceerde autobiografieën – vijf van mannen en vijf van vrouwen, allen cultureel en sociaal geprivilegieerd – over depressie uit de periode vanaf 1990 en b) 118 door de therapeut opgestelde verslagen van indicatie-onderzoeksgesprekken met vrouwelijke en mannelijke cliënten die zich in de tweede helft van de vorige eeuw bij het Nederlands Psychoanalytisch Instituut melden met depressieve klachten.

Beide onderzoeken zijn verricht door middel van kwalitatieve inhoudsanalyse, waar mogelijk ondersteund door kwantitatieve berekeningen. De ontwikkeling van meer algemene inzichten is deels inductief vanuit het

grounded theory-model tot stand gekomen, deels via een abductieve werkwijze waarin ik heb gependeld tussen bestaande wetenschappelijke inzichten en mijn empirische bevindingen. Depressie verschijnt hierin als een gezamenlijke prestatie van degene die de klachten naar voren brengt en degene(n) aan wie de klachtverhalen worden verteld – of dat nu een geïmagineerd anoniem publiek is of een psychotherapeut.

In de autobiografieën heb ik nauwelijks genderverschillen aangetroffen. Het zijn persoonlijke verslagen van een pijnlijke zoektocht naar de vraag waarom een zware en soms therapieresistente depressie juist hen moest treffen. Het blijkt dat voor de meesten een interpretatie van die depressie als deel van hun eigen persoonlijkheid hen helpt om een zinvol leven te leiden. Zij geven hun depressie soms zelfs de betekenis van leermeester. Twee mannen, beiden werkzaam in de medische wereld, blijven depressie echter zien als een ziekte die niets over hun identiteit zegt.

Wat mannen en vrouwen vertellen aan therapeuten die hen onderzoeken op geschiktheid voor een psychoanalytische behandeling, blijkt wel te variëren naar tijd en naar sekse. Naarmate ze over meer hulpbronnen beschikken (zoals opleiding, werk, status), hulpzoeken meer geaccepteerd is en de bejegening van de therapeut empathischer is, kunnen zij zich met meer zelfrespect presenteren. Dit geldt vooral voor vrouwelijke cliënten.

Voor de manier waarop deze overwegend mild, maar chronisch depressieve en hoog opgeleide hulpzoek(st)ers zichzelf in deze indicatiegesprekken presenteerden, heb ik een driedelige typologie ontwikkeld. Ten eerste een *zelfbeschuldigende strategie* waarbij men zichzelf uitsluitend negatieve eigenschappen toedicht. Ten tweede een *zelfrelativerende strategie* waarbij men het eigen zelf als een veranderlijk gegeven ziet naar gelang de situatie of de fase waarin zij verkeren. Ten derde de *zelfrespecterende strategie* waarbij men zichzelf voorstelt als iemand met zowel gunstige als ongunstige eigenschappen. Vooral vrouwen hebben in de loop van de tijd een verandering doorgemaakt in de manier waarop zij zichzelf tonen. Van een voornamelijk door schaamte ingegeven zelfbeschuldigende houding in de jaren vijftig verandert dit in de jaren negentig in een meer professionele, zichzelf respecterende houding waarmee zij de spreekkamers van therapeuten betreden. Mannen veranderen in die vijftig jaar veel minder in hun zelfpresentaties. Zij blijven voorzichtiger en terughoudender dan vrouwen, althans in de weergave van deze gesprekken door de analytici. De betekenis van de depressieve ervaringen loopt voor deze mensen uiteen en varieert van jobstijding tot erepenning.

Vrouwen blijken gevoeliger te zijn voor de bejegening dan mannen, maar voor beide seksen geldt dat zij hun depressieverhalen kleuren met de bestaande alledaagse opvat-

tingen over gendergeëigend gedrag en over depressie. Om vast te stellen of iemand aan een depressie lijdt, moet dus niet alleen gekeken worden naar de individuele kenmerken, maar ook naar de communicatieve context waarbinnen deze gegevens tot stand komen.

► **‘Dit is het leven’**

Een studie naar ex-prostituees

J.J.N. Westerik

Aantal blz. 163, Verkrijgbaar bij Universiteit voor Humanistiek (pdf)

In deze studie heb ik een analyse gemaakt van de levensverhalen van vrouwelijke ex-prostituees, die vrijwillig in de prostitutie zijn gaan werken. Mijn vraag was welke invloed prostitutie heeft op het leven en handelen van ex-prostituees. Voor de theorievorming heb ik me onder andere georiënteerd bij de feministische literatuur. Daaruit bleek dat (ex-) prostitutie veelal in termen van dualismes als mannen versus vrouwen en slachtofferchap versus actorschap wordt gedefinieerd. Ik heb geprobeerd om dit te overstijgen met een breed sociologisch perspectief, gecombineerd met de persoonlijke verhalen van ex-prostituees.

Bij het ontwikkelen van de onderzoeksstrategie heb ik mij laten inspireren door drie

kernelementen in de structuratietheorie van Giddens (1984): a) mensen zijn deskundig en handelingsbekwaam met betrekking tot de onderwerpen die hen aangaan, b) mensen (re)produceren hun sociale werkelijkheid en c) er ligt een evident belang in het expliciteren van de common sense kennis. Hierdoor bleef ik dicht bij de beleefde werkelijkheid van mijn veertig respondenten. Ik heb bijvoorbeeld meerdere interviewrondes gehouden en daarbij de resultaten van voorgaande gesprekken telkens aan hen voorgelegd.

Het bleek dat de ervaring in de prostitutie ex-prostituees beïnvloedt in hun visies op (zelf)vertrouwen, relaties, liefde, seksualiteit, werk en mensbeeld. Deze facetten heb ik gegroepeerd qua opvattingen en attitudes ten opzichte van hun ervaring in de prostitutie. Op grond daarvan heb ik levensverhalen geconstrueerd waarbij interviewfragmenten van verschillende respondenten zijn samengevoegd tot één, voor hen kenmerkend, levensverhaal. Het doel hiervan was om a) de samenhang die in de levensverhalen tot uitdrukking kwam te kunnen bewaren en b) een beeld te schetsen van de leefwereld van ex-prostituees.

Na deze bewerking van het empirisch materiaal, heb ik op basis van Giddens (1991, 1992), Beck (1992) en Beck-Gernsheim (1990) de theoretische invalshoek voor nadere analyse bepaald. Resultaat is een typologie van handelingsstrategieën die ex-prostituees gebruiken in hun omgang met het verleden. Eén groep respondenten stelt zich zo onafhankelijk mogelijk op. Binnen deze groep Autonomen onderscheid ik een subprofiel van persoonlijke groei en een van bestaanszekerheid. Een tweede groep stelt zich weinig vragen bij de verschillen in betekenissen en normen tussen de reguliere en prostitutiewereld. Deze Instrumentalisten passen hun handelen aan aan wat er op hen afkomt. Een derde groep stelt zich continu vragen bij de

verschillen tussen de reguliere en de prostitutiewereld en heeft moeite tot een bevredigend antwoord te komen. Binnen deze Ambivalenten onderscheid ik twee subprofielen. De ene subgroep houdt beide werelden in een wankel evenwicht. De andere wil het liefst terug naar de situatie van vóór de prostitutie, maar kan er niet onderuit dat de ervaring in de prostitutie ondertussen een onderdeel is geworden van haar leven. Mijn conclusie is dat het voor de wijze waarop ex-prostituees zich kunnen handhaven in het vervolg van hun leven van doorslaggevend belang is hoe zij hun levenssamenhang construeren en op welke wijze zij de ervaring in de prostitutie een plaats geven in hun identiteitsontwikkeling.

Mijn typologie biedt krachtige concepten voor effectieve beleidsontwikkeling. Tevens maakt zij duidelijk dat het onverstandig is een prostitutieverleden op voorhand te problematiseren, net zozeer als op voorhand te veronderstellen dat ex-prostituees op geen enkele wijze 'last' hebben van hun ervaring. Tevens heb ik inzichtelijk gemaakt dat er voor de geïnterviewde ex-prostituees (die ooit vrijwillig in de prostitutie zijn gaan werken) geen harde scheidslijnen bestaan tussen de prostitutie- en reguliere wereld, actor- en slachtofferschap en positieve en negatieve ervaringen in de prostitutie. Gezien mijn onderzoeksresultaten vind ik dat het beleid gericht op vrouwelijke ex-prostituees er vanuit moet gaan dat een ex-prostituee handelingsbekwaam is en de regie over haar eigen leven voert. Terugblikkend op de feministische literatuur over dit onderwerp constateer ik dat een belangrijk adagium daaruit aansluit bij mijn conclusie, namelijk dat er bij ex-prostituees een beroep moet worden gedaan op hun in de prostitutie ontwikkelde normbesef en gevoel van eigen verantwoordelijkheid.